

ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОГО АНЕКДОТУ ЯК ЖАНРУ ФОЛЬКЛОРУ

У статті йдеться про ще недостатньо вивчений жанр дитячого фольклору – анекдот. Маючи низку спільних властивостей з дорослим анекдотом, дитячий відрізняється від нього мотивами розвитку сюжету та його функціями, специфічними дійовими особами. Аналізуються тематичні групи дитячих анекдотів, визначаються їхні особливості й ознаки, які дозволяють говорити про формальну близькість цих фольклорних форм до казки.

Ключові слова: дитячий анекдот, фольклор, комізм характерів і ситуацій, травестія культурних зразків, класифікація дитячих анекдотів, одномоментні анекдоти, сюжетні анекдоти, потішний діалог.

В статье идет речь об еще недостаточно изученном жанре детского фольклора – анекдоте. Имея ряд общих свойств со взрослым анекдотом, детский отличается мотивами развития сюжета и его функциями, специфическими действующими лицами. Анализируются тематические группы детских анекдотов, устанавливаются их особенности и признаки, позволяющие говорить о формальной близости данных фольклорных форм к сказке.

Ключевые слова: детский анекдот, фольклор, комизм характеров и ситуаций, травестия культурных образцов, классификация детских анекдотов, одномоментные анекдоты, сюжетные анекдоты, потешный диалог.

The article deals with yet poorly developed features of children's folklore – a joke. Together with a number of common characteristics of adult jokes, children's jokes are differ from the adults ones in the motives of the development of the plot, functions and specific actors. Thematic groups of children jokes are analyzed, their features and characteristics that suggest the formal proximity of folk forms to the tale are determined.

Key words: a child anecdote, folklore, comic of the characters and situations, travesty of the cultural patterns, classification of the child anecdotes, momentary anecdotes, plot anecdotes, comical dialogue.

Дитячий фольклор – частина народної культури, своєрідний інструмент соціалізації дитини. Він тісно пов'язаний з фольклором дорослих, що позначилося на його структурі, сюжетно-тематичній основі, ролі та функції у житті дитини, системі поетичних засобів. Кожний жанр дитячого фольклору (гра, дражнилка, прізвисько, антинормативний та пародійний віршик, пісенька, анекдот тощо) по-своєму сприяє зберіганню душевного і психічного здоров'я дитини, розвитку її особистості, встановленню різноманітних стосунків у дорослих та дитячих спільнотах. Цей вид творчості поширений усюди, в кожному дворі, школі можна зустріти одні й ті ж самі тексти й жанри. При цьому живуть вони довго, є «своїми» для різних поколінь. Майже всі діти – знавці фольклору та його активні творці. За його допомогою знайомі та незнайомі діти знаходять спільну мову, теми для розмов, налагоджують взаємини.

На першому місці серед усних жанрів дитячого фольклору стоїть анекдот, оскільки сміх займає в житті дитини дуже важливе місце – він є засобом пізнання світу. На жаль, дитячий анекдот, як і сучасний

фольклор дітей, практично не вивчався. Для дорослих (що у дитинстві теж його знали) – це невідома земля, яка завжди перед очима, але залишається невидимою. Щоправда, останнім часом почали виходити книги, присвячені дитячому фольклору, проводиться конференції, публікуватися тексти (особливо їх багато на сторінках Інтернет-видань). Якщо говорити про анекдот, то він усе-таки залишається поза увагою дослідників, можна назвати окремі публікації В. Лур'є, М. Лур'є, М. Щербакова, О. Білоусова, А. Архипової, присвячені цьому явищу в житті дітей.

Мета нашої статті – розглянути деякі особливості дитячого анекдоту, його відмінність від дорослого, основні сюжети та їх героїв.

Перш за все, необхідно визначитися, що розуміється під поняттям «дитячий анекдот»: анекдоти про дітей чи анекдоти для дітей. Загалом, як свідчать дослідження соціологічного факультету Московського університету, тільки незначна частина анекдотів присвячена дітям, найчастіше – дорослим, у контексті їхніх власних сімейних стосунків. «Дорослі» ж анекдоти про дітей найчастіше нудні та не дуже смішні (*На кухні перед*

вікном сидить батько і палить, споглядаючи зоряне небо. До нього підходить син-чомучка й запитує: «Тату, а чому буття є, а небуття нема? Чому світ один, а речей багато? Для чого Творець вибрав буття, а не небуття? Те, що я подумав, чи існує реально?» Батькові набридає настирливість сина, і він, з неохотою відриваючись від неба, спалахує гнівом: «Ну от, зараз все покину і почну тобі відповідати!». Проаналізовані з онтологічного погляду подібні анекдоти виявляються глибоко філософськими, що нецікаво для дітей, та й незрозуміло [3].

Завдання вирішення власне дитячих анекдотів доволі складне. Як вважає М. Лур'є [2], до них належать тексти, які активно розповідаються дітьми від 3-4 до 7-8 років і завершують своє функціонування в колі 13-14 підлітків, свідомість яких уже орієнтована на культуру дорослих. Слід зазначити, що у трьохчотирьохлітньому віці анекдот діти розуміють як смішну оповідку. Під це визначення попадають перекази мультфільмів, казок, трюкових історій і власне анекдоти, які часто передаються в перевернутому вигляді. Дошкільник сприймає не стільки зміст анекдоту, скільки його специфічну форму: розповідь, що звеселяє інших. Тому їхні анекдоти часто творяться самими оповідачами і є не дуже смішними: *Бандит побіг за жінкою, спіткнувся і впав* (Звичайно, не смішні подібні анекдоти для дорослих, діти ж з них сміються до сліз).

Власне анекдот потребує від слухача й оповідача певного інтелектуального розвитку, своєрідної анекдотної компетентності, розуміння причиново-наслідкових відношень, що, на думку психологів, відбувається на шостому-сьомому році життя. У цьому віці в дітей з'являється й почуття гумору, перед ними відкривається грандіозна реальність слова в його самостійному, незалежному від речі існуванні. Тому молодші школярі більше поцінують зміст анекдоту, гру слів у ньому. Саме з цієї причини такі дитячі анекдоти актуальні та смішні й для дорослих (*Йдуть Крокодил Гена і Чебурашка вулицею. Гена купив пиріжки, але Чебурашка не дає: «Ти будеш чавкати!» Коли Чебурашка набрид йому проханнями дати пиріжок, Гена сказав: «Добре, на, але якщо будеш чавкати, я тебе навиворіт виверну». Йдуть далі, Чебурашка: «Чав, чав, чав». А через деякий час: «Вяч, вяч, вяч»).*

Дитячі анекдоти, взагалі, мають багато спільного з дорослими. Це «коротке смішне оповідання з дотепною кінцівкою» [4, с.17], яке зображує одну або кілька сцен, пов'язаних єдиним смислом. Зміст його абсурдний і комічний, оскільки герої своїми діями «перш за все порушують елементарні закони логіки» [там само]. Та й саме функціонування «справжніх» анекдотів у дітей нагадує їхнє «життя» у світі дорослих: переповідь один одному, численні повторення, створення власних варіантів, змагальність оповідачів, сміх під час слухання тощо.

Однак, попри схожість, цей жанр дитячого фольклору відрізняється від дорослого. Для дітей, на відміну від дорослих, важливою є не смішна кінцівка, а смішний текст наприкінці, фінальний «пуант»: віршований текст, відповіді на питання невлад, потішний

діалог тощо (наприклад, в анекдоті про Незнайку: «Що треба робити, коли твій друг від'їжджає?» «Взяти його за руку й витягну!» «Що робити, коли твій друг тоне?» «Помахати йому рукою» – і т. ін.). Анекдот у дитячому колективі – своєрідний тест на розвиток і почуття гумору. Не даремно діти часто завершують оповідь словами «зрозуміли?» або «дійшло?». Та й саме розповідання анекдоту має певні особливості: слухач часто виявляється активним, залученим до гри (наприклад, дає відповіді на низку питань, які потім обігруються в готовому сюжеті). І, звичайно, дитячий анекдот має специфічні сюжети та власних героїв.

Дитячі анекдоти можуть бути одномоментними (елементарними сценками) і сюжетними, саме останнім діти віддають перевагу. Це пояснюється тим, що подібні анекдоти не потребують миттєвої реакції (сміху), на яку не всі діти здатні. Сюжетний анекдот містить попередній опис ситуації та можливих реакцій героїв, що існують у вже оцінених ситуаціях. Далі йдеться: про дії героїв, адекватні їхньому розумінню ситуації. Слухачі сміються з ситуації та її героїв, які нею не володіють.

Розвиток сюжету, що забезпечує подібну неадекватність, а, отже, й фінальний «пуант», може здійснюватися на основі кількох найбільш уживаних мотивів [2]. По-перше, неузгодження слова й поняття може стати результатом багатократного забування правильної назви (як в анекдоті про зайця й вовка, що забував назву мотоцикла). По-друге, герой не «розчуває» нормативних пояснень (чує «шина» замість «машина»). По-третє, «чудернацьке» ім'я персонажа (Аба, Піра, Гамі). По-четверте, мовленнєву неадекватність герої набуває, стикаючись з чарівними предметами (з'ївши пиріжок, замість звука Р вимовляє Г). І нарешті, неадекватність героя може бути умотивована його об'єктивною «іншістю»: він іноземець (не знає мови), тварина чи птах (не володіє людською логікою).

Отже, основна функція сюжету – створювати ситуацію, що провокує фінальний «пуант», який, однак, не є для дітей основним для сміхового ефекту. Цей ефект створюється протиріччям між попереднім викладом (він забезпечує емоційний «розігрів» слухача й оповідача) та абсурдністю кінцівки, яка природно витікає з нього. Крім того, усі зазначені мотиви розвитку сюжету й ситуації, у які попадають герої, могли б стати основою для «повноцінного», дорослого, сюжету, що переходить у комічну ситуацію. Але в дитячому анекдоті ці сюжети залишаються нереалізованими, оскільки дитині більш зрозумілі смішні тексти, ніж смішні ситуації (у підлітків ці сюжетні зав'язки розвиваються, створюють комічні ситуації). Можна погодитися з думкою М. Лур'є, що для дітей 4-8 років анекдот є «не тільки своєрідною першою практикою майстерності оповідача, але й школою сюжетоскладання, вміння творити розповідний текст» [2, с. 58].

Герої дитячих анекдотів часто ті ж самі, що і в дорослих, – представники різних національностей, чоловік і дружина, звірі, п'янички й наркомани тощо. Однак найчастіше їх дійові особи із мультфільмів і

кінофільмів, масової дитячої культури. Саме за головними героями ми і класифікували дитячі анекдоти, виділивши кілька основних груп: 1) анекдоти з дійовими особами – героями мультфільмів та кінофільмів; 2) анекдоти про Вовочку та про дітей; 3) анекдоти про дорослих; 4) анекдоти про тварин і птахів.

Образи літературного походження запозичуються практично всіма жанрами сучасного дитячого фольклору (гра, пісеньки-переробки, дражнилки, анекдоти), але частотність їх уживання й інтерпретація дуже різняться. Безсумнівними лідерами, якщо йдеться про анекдот, є герої літературно-кінематографічного походження, які знайомі дітям перш за все з мультфільмів, а потім із книг (це доводить вплив телебачення на свідомість і уяву дитини): про Крокодила Гену і Чебурашку, Вінні Пуха і П'ятачка, Кота Леопольда, «Ну, постривай!». При цьому їхні сюжети мають спільні риси, наприклад, скрізь присутні два персонажі, один із яких виявляє активність (це або негативний персонаж, або позитивний, що навчає і навчає). Другий, пасивний, або втікає, або підпорядковується. Такі стосунки між героями прототипічних текстів чи фільмів легко трансформуються в анекдотичні конфлікти: вияв фізичної/інтелектуальної сили в одного персонажа і слабкості в іншого. Цікаво й те, що дійовими особами анекдотів стають ті герої, які часто з'являються на екрані та мають ознаки ідеальних особистостей. В анекдоті кіногероям додають рис звичайної людини (наприклад, Іллі Муромцю – полохливості) або висміюють їхні емблематичні риси характеру, доведені до абсурду (наївність Чебурашки перетворюється у відверту недоумкуватість, легкий натяк на суперництво між Вінні Пухом і П'ятачком – у залякту ворожнечу).

Першість у низці героїв, що мають казкові прототиби, посідають Крокодил Гена і Чебурашка, що добре знайомі дітям з мультфільмів і казок Е. Успенського. Тексти анекдотів дуже точно передають характери цих персонажів, особливості їхніх стосунків, коли Гена виступає дорослим-резонером, а Чебурашка – наївно-хитрою дитиною (*Приходить Чебурашка до Гени і говорить: «Гено, там людини яму закопують». «Не людини, а люди». «Ну, тоді один людь в яму впає»*). Крім комізму характерів і ситуацій, як бачимо, ці анекдоти є пародією на «виховні моменти» з боку дорослих або на ситуації в дитячому колективі.

Найбільше анекдотів про цих героїв створено на основі протиставлення «розум – дурість». Саме Чебурашка частіше за все грає роль дурника, який інколи перетворюється на блазня і, більш того, на відвертого шахрая та хитруна. У цьому виявляється суперечливість персонажа анекдоту: він демонструє не тільки наївність, а й життєвий досвід. Прийом інверсії, притаманний анекдотам, кардинально змінює характеристики героя: *Вирішили Крокодил Гена та Чебурашка на даху в коника пограти. Почали бігати. Гена спіткнувся й полетів вниз. Чебурашки дивиться услід і думає: «Більше в коника не граєм. Гена, здається, відкинув копита»*. Абсолютна байдужість щодо долі друга – результат «віднімання» характерних для мультиплікаційного героя доброти та приязні. Чебурашку не просто позбавляють позитивних рис, а

наділяють протилежними. Він постає грубим, агресивним, розпусним, п'є, вживає наркотики, бешкетує. Навіть зовнішність цього милого створіння зазнає змін: *Йде лісом Кінг-Конг. Підходить до хатинки, стукає у двері й запитує: «Крокодил Гена вдома?» Йому відповідають: «Немає». «Тоді передайте йому, що Чебурашка з армії повернувся!»*

Такими ж антагоністами зображуються в анекдотах Вінні-Пух і П'ятачок. Перший – великий, сильний, діяльний, досвідчений, більше знає, щоправда, схильний до лінощів та переїдання. Другий – емоційний, інфантильний, щиросердний, довірливий і доброзичливий. Тому Вінні всіляко підкреслює свою перевагу, демонструє агресивні наміри, наказує П'ятачкові або погрожує йому: *Вінні Пух говорить П'ятачку: «Хочеш навчу французькій?» П'ятачок радісно: «Звичайно!» Вінні кричить: «Парле ву франсе?» – і б'є П'ятачка чоботом. П'ятачок: «Уїі-іі»*.

Як бачимо, анекдоти цього циклу являють собою своєрідну травестію культурних зразків, якими були відповідні книги та мультфільми. Однак з 10-11 років подібні анекдоти перестають цікавити дітей, поступаючись місцем анекдотам про Вовочку, що активно порушує норми суспільного життя і, взагалі, є асоціальним типом. Недаремно в одному з анекдотів батьки не знаходять його в кімнатах для поганих хлопчиків, для дуже поганих хлопчиків і для негідників, його помістили окремо, написавши на дверях «Вовочка».

Анекдоти про Вовочку з'явилися в кінці 60-х років. Вони були пародією на одну із стандартних формул батьківського звертання до дитини, таким чином безіменний герой-шибеник анекдотів отримав ім'я (чому саме таке – достеменно не відомо. Ми зустрічали припущення, що героя назвали на честь Володимира Леніна, розповіді про дитинство якого поширювалися офіційною пропагандою. Дехто вважає, що причиною стало зменшення популярності самого героїчного імені – Володимир або ж проводить паралелі з фольклорним лісовиком Володею, у якому найшов відображення язичницький бог Велес. Як би там не було, Вовочка – це своєрідний культурний антипод, повна протилежність зразково-показової дитини).

Вовочка – маленький дикун, в образі якого втілені всі можливі пороки не тільки дітей, але й дорослих. Не даремно так багато анекдотів про нього пов'язані зі сферою еротики та сексу: *У дитячий садок привели новенького. Вовочка знайомиться з ним і запитує: «Тобі скільки років?» «Чотири». «А до жінок тягне?» «Ні». «Значить, не чотири, а три!»* Сексуальність Вовочки зображується гіпертрофовано (особливо тоді, коли йдеться про його домагання вчительки Марії Іванівни). З іншого боку, герой протестує проти умовностей, що виробило суспільство, тому дорослі в цих анекдотах часто виявляються лицемірами, а Вовочка виглядає природним.

У подібних анекдотах часто зустрічаються нецензурні слова, які Вовочка вживає свідомо, як виклик умовностям (до речі, часто в таких текстах сміховий ефект базується на грі слів), хоча добре розуміє їх непристойність: *Мама обіцяє дати Вовочці гривну, щоб він тільки не вживав «чорт забирай»*.

Той кладе гроші в кишеню і говорить: «Мамо, а я знаю вираз, який коштує десять гривень».

Вовочка інколи виявляється і простодушною дитиною, що не розуміє «дорослої» мови, «дорослих» інтересів та явищ «дорослого» життя, і зовсім дурником («Вовочко, скажи, скільки продовжувалася Столітня війна?» «Не знаю». «Ну, добре. Скажи, скільки років десятилітньому хлопчикові?» «Десять». «Так скільки ж продовжувалася Столітня війна?» «Десять років».)

Це не тільки ускладнює його образ (не лише хитрий бешкетник, а й наївний хлопчик), але й знову акцентує увагу на протесті Вовочки тепер уже проти рутинних, правильних рішень, загальноприйнятої логіки.

Анекдоти, у яких дійовими особами є дорослі, займають особливе місце в дитячому фольклорі. Саме вони найближче стоять як за тематикою, так і за персонажами до анекдотів самих дорослих. Діти висміюють алкоголиків і наркоманів, розповідають історії про політиків, невірних чоловіків і дружин (доволі непристойні) тощо. Багато анекдотів, герої яких – представники різних народів – репрезентують різні типи поведінки. Дітям доступний найелементарніший поділ на «своїх» і «чужих» – за національною ознакою. У цьому примітивному мисленні знаходить вираження дитячий націоналізм, з цього він починає формуватися. Людям іншої національності часто приписують негативні риси (думається, не стільки під впливом офіційної пропаганди, скільки під впливом дорослих анекдотів): євреї – жадібний, естонці та фіни – тугодуми, чукча та китаєць – нерозумні (*Виходять з літака два чукчі без штанів. Один говорить: «Більше не буду літати: то відстебніть ремінь, то пристебніть...»*).

І, звичайно, «свої» в дитячих анекдотах, як і в дорослих, – найрозумніші, винахідливі, завжди перемагають: *Знайшли українець, німець і поляк мішок золота. І говорить німець: «Мені – півмішка». Поляк: «Мені теж півмішка». А українець подумав і сказав: «А мені – мішок».*

У дитячому фольклорі, як і в народній творчості взагалі, існує нерозрізнення тваринного та людського світів. Анекдотичні ситуації з героями-тваринами «відверто, гротескно неправдоподібні, зазвичай доведені до абсурду» [1, с.130], а самі герої наділені традиційними рисами казкових персонажів: хитра

лисиця, полохливий заєць, сильний лев, працелюбний мураха, розумний папуга (інколи розумніший за людей): *Купує жінка папугу й запитує продавця: «А що він вміє?» «Смикнеш за ліву лапу – анекдоти буде розповідати, за праву – співатиме». «А якщо за обидві лапи?»». А папуга й говорить: «Дурна, я ж впаду».*

Усі види дитячих анекдотів, з різними героями і ситуаціями, у які вони потрапляють, мають одну спільну рису – в дитячому анекдоті обов'язково присутній своєрідний Іванко-дурник (і немає значення, чи це реальна істота, чи казковий або ж літературний герой, чи тварина). Недоумкуватий персонаж, безпосередній та наївний, сприймає все за чисту монету, але чомусь, як і в казці, виявляється розумнішими за підступних супротивників, обводить їх навколо пальця. Це ще раз доводить близькість анекдоту до традиційного фольклору, його герої нагадують казкових, але існують в інших, сучасних, реаліях.

Дитячий анекдот, як і анекдот узагалі, слугує, на думку психологів, уособленню й символічному вирішенню актуальних протиріч. Для дітей найбільш значущими є такі протиріччя та переживання, що знаходять вираження в анекдоті: страхи (смерті, падіння з високого поверху тощо), конфлікти, засвоєння соціальних норм, компетентність (мотив Незнайки) й підліткове подолання засвоєних раніше норм (Вовочка).

Анекдоти, які побутують у дитячому середовищі, є одним із жанрів фольклору, що найближче стоїть до казки. Це виявляється перш за все у формальній схожості (казкові герої, останнє слово за головним персонажем, подібність сюжетів тощо). Однак діти не зачаровуються анекдотом, як колись казкою. Вони добре розуміють, що це – несерйозне, другосортне. Можна сказати, що, потрапивши в анекдот, персонажі казок перетворюються в об'єкти висміювання. Дитина дорослішає, і анекдоти допомагають звільнитися їй від «казкового», наївного сприйняття світу, сприяють розвитку дитячої свідомості.

Дорослим варто знати, які анекдоти слухають і розповідають їхні діти. Це допоможе не тільки встановити дружній контакт зі своєю дитиною, а й зорієнтуватися в її проблемах, виявити рівень розвитку мислення та мовлення, ступінь сформованості почуття гумору, по-новому поглянути на світ дорослих. І врешті-решт, дитячий анекдот – це просто смішно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюхин Е. А. Типы и формы животного эпоса / Е. А. Костюхин. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1987. – 269 с.
2. Лурье М. Л. О детском современном анекдоте / М. Л. Лурье // Традиционная культура и мир детства: Материалы международной конференции «XI Виноградские чтения». – Ч. 3. – Ульяновск, 1998. – С. 53–58.
3. Романенко Ю. М. Онтология анекдота / Ю. М. Романенко // Метафизические исследования. – Вып. 9. – СПб., 1999. – С. 111–118.
4. Словарь литературоведческих терминов. – М. : Просвещение, 1974. – 514 с.